

Obi-ugor nyelvek: konceptuális struktúrák, lexikon, szerkezetek, kategóriák (A hanti és a manysi leírását szolgáltató források létrehozása innovatív módon)

A kutatás célja az volt, hogy innovatív módon leíró forrásokat nyújtson két erősen veszélyeztetett uráli nyelv, a hanti és a manysi modern nyelvészeti elemzéséhez. A munkálatok az Ob-Babel nemzetközi projektum keretében folytak (EuroBabel: Better Analyses Based on Endangered Languages; European Science Foundation; <http://www.esf.org/index.php?id=4632>). Az ESF összesen öt pályázatot tartott érdemesnek a támogatásra, melyek közül az egyik a “Ob-Ugric languages: conceptual structures, lexicon, constructions, categories” elnevezésű pályázat volt, azaz a jelen pályázati jelentés tárgya. A munkálatban összesen négy ország öt kutatóhelye vett részt konzorciumi társulás formájában, Magyarország részéről az OTKA támogatásával az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor és nyelvtörténeti osztálya, valamint a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének munkatársai és hallgatói. A további konzorciumi tagok megnevezése e jelentésben azért szükséges, mert a munkálatok mindvégig a konzorciumi kutatóhelyek szoros együttműködésében valósultak meg úgy, hogy az egyes résztémák különféle munkafázisaiban is osztoztak a résztvevők, így sorra hivatkozni kell rájuk e jelentésben. A konzorcium tagjai tehát a Bécsi Egyetem Finnugor Intézete, a Helsinki Egyetem Finnugor Tanszéke, a Müncheni Egyetem Finnugor Intézete, s Magyarországról a fent megnevezett intézmények.

Előre vetendő még a következő: a projektum eredendő célkitűzése szerint a projektum az eredményeket a nemzetközi tudományosság számára internetes hozzáféréssel teszi közzé. Ezért e jelentés minden esetben utal a projektum három (angol, orosz, német) nyelvű weblapjára, amely a konzorciumvezető Müncheni Egyetem felületén található, hiszen itt demonstrálódnak, illetőleg itt ellenőrizhetők az eredmények.

Megtekinthető itt: <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=introduction&navi=about&subnavi=>

Érdemes megjegyezni még azt is, hogy a projektum honlapján a munkálatok eredményeként előállt tartalom két nagy egységre oszlik, az Enciklopedikus részre (Encyclopedic Section) és a Nyelvészeti részre (Linguistic Section), ahol minden egyes további alegység előtt (is) bevezető szövegek segítik a felhasználót; ezeknek a szövegeknek a létrehozásában a nemzetközi team, tehát a magyar partner munkája is benne van (végig angol nyelvű kontribúciókkal, pl. különböző nyelvészeti fogalmak definíciója példákkal: frequentative, non-finite verb forms, momentary, nomen actionis, object agreement, emphatic pronouns, gerund/converb stb.).

A magyarországi kutatóhelyek az eredeti terv szerint összesen öt résztéma kidolgozásában vettek volna részt, azonban a munkálatok során csakhamar kiderült, hogy ennél jóval szélesebb körű tevékenységet fognak kifejezni. A pályázat előkészületeinek szakaszában a négy ország projektumvezetői abban állapodtak meg, hogy a két obi-ugor nyelv négy nyelvjárását veszik tekintetbe, a manysiból az északit és a keleti, a hantiból (ennek a nyelvnek a legnagyobb a dialektális tagolódása az uráli nyelvek között) a szurgutit és a kazimit. A választást egyrészt a kutatók kompetenciája, másrészt a nyelvi anyagok hozzáférhetősége, illetőleg terjedelme és minősége magyarázza. (Először a tervezett résztémákról szóló beszámoló következik [1.-5.], majd a további munkálatok bemutatása [6.-13.]).

1. részfeladat: A Munkácsi Bernát gyűjtötte, a projektum számára előzetesen kiválogatott északi manysi szövegek digitalizált, morfológiai elemzővel és többnyelvű fordítással ellátott szövegeinek elkészítése. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez három előmunkálatra volt szükség: **a.** egy filológiai, **b.** egy grammatikai és **c.** egy fonetikai/fonológiai fázisra.

a. Elkészült Munkácsi kiadott szövegeinek [Vogul Népköltési Gyűjtemény] első három kötetében szereplő szövegcímek leírása (a bécsi közreműködőkkel való megállapodás szerint) a megfelelő filológiai kategóriák feltüntetésével – mindehhez előzetesen ki kellett dolgozni a manysi folklórszövegek műfajmegjelöléseit (amelyre például a hagyományos európai minták csak részben alkalmasak).

b. Az északi manysi ragozási paradigmatablázatainak összeállítása: legelső változatát a magyar résztvevők állították össze, s többszörös, együttes módosítások eredményeként készült el a konszenzuson alapuló végleges változat; a munka során egy-két ponton alap kutatás-jellegű grammatikai elemzéseket is kellett végezni; végül is ez épült be például a projektum „e-grammar” részében szereplő interaktív szógenerátorba, a szövegek tag-elésébe stb.; a projektum „e-grammar” modulja itt tekinthető meg:

<http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=egrammar&subnavi=subgrammar>

c. Az északi manysi IPA-átírási rendszerének a kidolgozása: a teljes projektum egyik leglényegesebb hozadéka, hogy a benne szereplő valamennyi obi-ugor nyelvi anyag (a hagyományos finnugor és cirill átírás mellett) IPA-átírással is hozzáférhető, első ízben e tudományág történetében. Mindez magyar kezdeményezésre történt, a nemzetközi kutatócsoport teljes egyetértésére találva. Az átírás elveinek a kidolgozása csaknem egy évet vett igénybe, s többszörös módosítás eredményeként alakult ki, melyben valamennyi konzorciumi tag résztvett.

Az elvek itt találhatók:

<http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=transcript&subnavi=transcript>

A Munkácsi-féle szövegeknek a magyar féltől rögzített változataival a bécsi partnerek dolgoztak tovább. A projektum összesen 137 északi manysi szöveget tartalmaz, ezek részét képezik a Munkácsi-féle szövegek, amelyek itt tekinthetők meg (a file-címek leírásában „MU” jelzettel):

http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=NM_corpus&subnavi=corpus_pub

2. részfeladat: A Munkácsi-Kálmán-féle Wogulisches Wörterbuch (Budapest 1986, 950 old.) digitalizált változatának elkészítése, valamint kereshető szótári adatbázissá alakítása. A feladat egyedül a magyar fél feladata volt. Első lépésként, a szkennelt változat elkészülte után egy OCP verzió született, majd ezt követően egy Fine-Reader8-as változatnak olyan adaptációja, melynek segítségével manuálisan ellenőrizhetőkké és javíthatókká váltak mindazok a karakterek, amelyek másként nem voltak korrigálhatók. A munkálat meglehetősen nagy volumenű volt, tekintettel arra, hogy az utóbbi verzió 750 lap terjedelmű lett (két hasábian). A kereshető szótári adatbázis, a projekt teljes futamidejét igénybe véve, elkészült. Ez az első teljes manysi, három nyelvű, digitalizált szótár, valamint az első, valamely kisebb uráli nyelv szótári anyagát tartalmazó adatbázis. Itt tekinthető meg:

<http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=munka&subnavi=edictionary>

3. részfeladat: Az MTA Nyelvtudományi Intézetében őrzött, 1935-ben gyűjtött V. Csernyecov-féle északi manyisi archivális anyagból válogatott szövegek feldolgozása a Munkácsi-anyag feldolgozásával azonos módon (l. 1. részfeladat). E munkálatot megelőzően el kellett készíteni a teljes, az Intézetben őrzött archivális anyag részletes filológiai feldolgozását. Ez megtörtént (ti. a kb. 225 A4 oldal terjedelmű kéziratos manyisi szöveg áttekintése, rendszerezése, a megfelelő eredeti szövegeknek a hozzájuk tartozó tisztázatokkal, fordításokkal, szűzsékkal és megjegyzésekkel való összekapcsolása; az áttekintést excell táblázat tartalmazza; a projektum számára készült egy sűrített kivonat belőle). Az archívum eredeti, oroszországi őrzési helyéről Schmidt Éva összeállításában lista készült rövid rezümékkel az archívum anyagáról; a kétféle anyag filológiai összevetése megtörtént, így teljes a kép az archívum eredeti tartalmáról. – A feldolgozás számára a kiválasztott öt szöveg betűhív lejegyzése, IPA-átírása, a morfológiai elemzés ellenőrzése, a magyar fordítások elkészítése [az archivális anyag nem tartalmaz fordításokat; egy részükhöz Schmidt Éva készített fordítást magyarul és németül, a többi – egyes esetekben az angol fordítás is] a magyar résztvevők feladata volt. A munka a müncheni résztvevőkkel közösen folyt. A munka a következő szövegekre készült el (s került a müncheni partnerhez): „Hogyan kérte meg Ekva Pigrisz a Vízkirály lányát”: 752 szó, „Hogyan repült Ekva Pigrisz Mortim-ma országba”: 569 szó, „A pelimi isten regéje”: 2 419 szó, „Hogyan tette Ekva Pigrisz bolonddá a városi fejedelmet”: 1 607 szó, *xal^l paul^l* : 1 184 szó, azaz összesen 6 533 manyisi szónyi szöveg.

A Csernyecov-féle szövegek itt tekinthetők meg (a fájlcímek leírásában “CH” jelzettel):

http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=corpus_int&subnavi=corpus_int

4. részfeladat: Az obi-ugor feltételes szerkezetek tipológiai leírása. A kézirat nyers változata elkészült. A leírás elhelyezi az obi-ugor feltételes szerkezetek típusait az uráli nyelvek azonos szerkezeteinek tipológiai rendszerében, jellemzi a feltételes partikulával szerkesztett szerkezeteket, és meghatározza a partikula helyzetét és fókuszjelölő funkcióját. Elkészült továbbá egy olyan adatbázis felépítésének a terve Anne Tamm-mal közösen, amelyik az uráli nyelvek feltételes szerkezeteinek tipológiai szempontú adatait tartalmazná. A témáról a projektum futamideje alatt készült előadások ppt-verzióját l. a csatolmányok között (a tanulmány szövege a projektum honlapjára kerül).

5. részfeladat: Résztvétel az obi-ugor etimológiai szótár elkészülésében konzultánsként (együttműködve a müncheni résztvevőkkel). A német résztvevők személyi állományában kialakult változások miatt a szótár nem készült el. (Egy korai koncepciót a magyar résztvevők elemeztek és véleményeztek.) Annak érdekében, hogy a projektum mégis nyújthasson etimológiai információkat legalább az uráli/finnugor/ugor edetű lexémákról, a projektum a többnyelvű – kazimi és szurguti hanti, keleti és északi manyisi lexémák angol és orosz ekvivalensekkel – szótári modulja (l. itt: <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=edictionary&subnavi=edictionary>) a címszavakhoz kapcsolódóan etimológiai megjelölést nyújt úgy, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézetében fejlesztett Uralonet adatbázis megfelelő etimológiához kapcsolja.

További munkák

6. feladat: Obi-ugor bibliográfia: az eredetileg 3-4 ezer tételre tervezett bibliográfia kereshető adatbázis formájában folyamatosan készült, illetőleg töltődött fel. A Münchenben készülő adatbázisnak a magyar projektvezető a kezdeti szakaszban szakmai konzultánsa volt. Az adatbázis megtekinthető itt: http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=bib_intro&navi=encyclopedic&subnavi=bib

7. feladat: Kiemelkedő magyar obugrista kutatók életrajza: a projektum úgy határozott, hogy az ún. Enciklopedikus egységben bemutatja azokat a kutatókat, akiknek munkássága az obi-ugor nyelvek és kultúrák megismerésében kiemelkedő vagy számottevő. A magyar rész (Gulya János, Honti László, Hunfalvy Pál, Kálmán Béla, Sz. Kispál Magdolna, Munkácsi Bernát, Pápay József, Rédei Károly, Reguly Antal, Schmidt Éva, Vértes Edit, Zsirai Miklós) alapszövegeit részben szegedi egyetemi hallgatók írták. A szövegek megtekinthetők itt:

http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=hu_researchers&subnavi=researchers

8. feladat: Kazimi hanti szövegek morfológiai elemzése. A kazimi hanti dialektus egyike a szakértői, konzultánsi feladatokat látta el folyamatosan a magyar részvevők közül Sipos Mária (különös tekintettel arra, hogy a feladattal eredetileg megbízott müncheni kolléga kivált a munkálatból). A konzultáció kazimi hanti szövegek grammatikai elemzését segíti. Az eddig feldolgozott kazimi hanti szövegek mutatóváltásai itt tekinthetők meg: http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=corpus_pub

9. feladat: Az Ekva Pigrisz-kötet. „Az asszony unokája” elnevezésű toposz a manysi folklór egyik legfontosabb motívuma, a róla szóló szöveget többen, több változatban jegyezték le a 19. század vége óta. Ezekből a változatokból válogat az a kötet, amelyik összesen hét 20. századi szöveg-variációt (V. Csernyecov, E. Rombangyejeva, *Luima Seripos* című manysi nyelvű napilap változata) tartalmaz majd angol, német, orosz és magyar fordításban, IPA átírásban és a hagyományos finnugor lejegyzés szerint, morfológiai elemzéssel. A szövegek és fordításaik a kiadás számára készen állnak, ellenőrzésük szükséges még, valamint egy folklórisztikai és filológiai bevezetés megírása. A kötet Szegeden jelenik meg 2013-ban Bakró-Nagy Marianne és Elena Skribnik szerkesztésében (Bakró-Nagy, Marianne–Elena Skribnik (ed.) *Ekwa-pigris: Tales about an Ob-Ugric Trickster*. Szeged, 2013).

10. feladat: Terepmunka. A terepmunka célja északi manysi anyanyelvi beszélővel való konzultáció és tőle gyűjtött hangzó anyag rögzítése volt annak érdekében, hogy a projekt számára (morfológiai elemzés, grammatikai és lexikológiai/lexikográfiai leírás) szükséges tisztázó, kiegészítő információk álljanak rendelkezésre. Szvetlana Gyiniszlamova manysi anyanyelvű egyetemi tanár és költőnő 2011 áprilisában egy hónapot töltött a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén (költségeit nem a projektum finanszírozta), a (nem-helyszíni) terepmunkát a résztvevő kutatók a munkába bevont hallgatókkal együtt vele abszolvázták. A konzultációk rögzített hanganyaga összesen cca. 335 percet tesz ki (ehhez járul cca. 60 perc orosz nyelven adott kommentár is). A hanganyag CD-en a szegedi tanszéken található. A konzultációk témái a grammatikai kérdések mellett egy-egy témakör (a manysi konzultáns család-története, érzékelésigék stb.) köré csoportosultak annak érdekében, hogy folyamatos manysi szöveg kerülhessen rögzítésre. (Sz. Gyiniszlamova saját

írott, a tanszéken magyar fordítással kiadott szövegei is a müncheni partnerhoz kerültek.)

11. feladat: Terepmunka-történet. A manysi nyelvjárások közül ma már csak az északit beszélik, a nyugati, a keleti és a déli kihalt. Legkorábban az utóbbi nyelvjárás tűnt el. A manysi adatok vizsgálatakor vált világossá, hogy a 19. század végi, 20. század eleji adatok közlőire vonatkozó valamelyes ismeretek nélkül az adatok nem értelmezhetők (ami a nyelvtörténetben nem ismeretlen jelenség). Ez a tapasztalat irányította el a magyar vezető kutatót arra a gondolatra, hogy szükséges a korai gyűjtések terepmunka-gyakorlatának feldolgozása, összevetésben a mai, erősen veszélyeztetett nyelvek számára kidolgozott elvi és módszertani megállapításokkal – függetlenül a projektum konkrét célkitűzéseitől is. Ez a szükséglet önálló kutatási irányvá nötte ki magát a projektum éveinek során, mégpedig különös tekintettel arra, hogy a terepmunka-történetre vonatkozó általános szakirodalom is közismerten szegényes. (A témáról eddig született dolgozat, illetőleg előadások a publikációk alatt szerepelnek.)

12. feladat: A projektum PhD-hallgató résztvevője (Bíró Bernadett) a futamidő alatt jelentősen előre haladt disszertációja írásában. Témája a cselekvésnevek az északi manysiban (témavezetője Bakró-Nagy Marianne). A projektum workshopjain rendre beszámolt munkájának előrehaladtáról (l. az előadások felsorolása alatt), valamint a projektum zárása után röviddel letette doktori szigorlatát. A dolgozat összefoglalása itt olvasható a projektum honlapján:

http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/media/downloads/grammar/NorthernMansi/Syntax/Abstract_thesis_B%C3%ADr%C3%B3.pdf

13. feladat: Morfológiai elemzők. A négy kiválasztott nyelvjárás közül a magyar résztvevők az északi manysi elemzések munkálataiban vettek részt a következő fázisokban: a tag-elés elveinek a kidolgozása, szintaktikai és pragmatikai tag-elés,

A projektum a futamidő alatt minden évben más-más helyszínen tartotta meg workshop-ját. A másodikat a magyar résztvevők szervezték Budapesten 2010. március 24-e és 27-e között az MTA Nyelvtudományi Intézetében. A bécsi, helsinki, illetőleg a müncheni workshopon is rendre részt vett legalább két-két magyar munkatárs, s beszámoltak a munkálatok menetéről.

A projektum magyar résztvevői is gondot fordítottak arra, hogy ismeretessé tegyék a tudományos közélet számára is a projektumot. Azokról a híradásokról és egyéb publikációkról stb., amelyekben ezek az utalások megjelentek, alant közöljük (l. a „disszemináció” egység alatt).

A projektum résztvevői már a munkálatok alatt tervezték, hogy a továbbiakban is, különféle támogatásokkal és keretekben szükségesnek látják a jól összeszokott kutak közös munkáját. Ennek első látható eredménye a 2013 februárjában Bécsben, Erasmus-támogatással megtartandó téli-egyetem (itt a fő pályázó a bécsi tanszék volt), amelyre az eddig is együttműködő egyetemeken kívül még Tartuból (Észtország) és Hamburgból (Németország) érkeznek majd MA és PhD hallgatók, s

amelyen a projektum magyar résztvevői közül ketten is előadóként szerepelnek. A kurzus honlapja itt található:

<http://finno-ugristik.univie.ac.at/studium-spl/international/intensivprogramme-erasmus/fuwinterschool/>

A projektum kezdetén, 2010-ben az ESF nyitó-konferenciát szervezett Berlinben az öt nyertes projektum számára (amelyen a vezető kutatókon kívül Magyarországról még egy további kutató vehetett részt). Itt a projektum bemutatkozó előadását a konzorciumvezető Elena Skribnik tartotta, előadása azonban közös munka eredménye volt. A projektum lezárásával az ESF zárokonferenciát rendezett Leidenben (Hollandia), ahol ugyancsak két magyarországi kutató tartott előadást (l. az előadások jegyzékét). A müncheni konzorciumvezető benyújtotta az ESF-nek a projektum zárójelentését; az ESF az öt projektumban elért eredményeket igen magasra értékelte.

Disszeminció (előadások és publikációk, amelyekben a projektumra utalás található):

Bakró-Nagy, Marianne – Sipőcz, Katalin 2009 "Rendezvények, konferenciák, előadások", *Kari Kurír* 226/15. Szeged. (2009. szeptember 21.)
URL: <http://www2.arts.u-szeged.hu/kurir/2009/kurir226.html>

Bakró-Nagy, Marianne – Forsberg, Ulla-Maija – Laakso, Johanna – Riese, Timothy – Skribnik, Elena 2010 *Research projects in Finno-Ugric studies*. Nyitott kerekasztal. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum – Piliscsaba, Magyarország. 2010. augusztus 9–14.

Bakró-Nagy, Marianne 2012 Sprachgeschichte und Diachronie in der Finnougristik: Desiderate und Perspektiven. In: Maitz, Péter Hrsg. *Wohin steuert die historische Sprachwissenschaft?* Berlin: de Gruyter (= Studia linguistica germanica). 300-321.

Sipőcz Katalin – Bíró Bernadett 2010 Munkácsi Bernát manysi (vogul) kutatásai és gyűjtései: A jelenkor lehetőségei és feladatai. *Emlékezés Hunfalvy Pál születésének 200. évfordulója és Munkácsi Bernát születésének 150. évfordulója alkalmából*. Magyar Tudományos Akadémia.

URL: <http://mta.hu/naptar/?event=71>

Előadások a projektum tematikájában:

Bakró-Nagy, Marianne – Tamm, Anne 2009 *Conditional constructions in the Uralic languages: a view from designing a database structure*. The Uralic Typology Days Conference. 26-27. 11. 2009. Institute of the Estonian Language, Tallinn.
URL: <http://uralictypology.pbworks.com/w/page/5940078/Uralic-Typology-Days>

Bakró-Nagy Marianne 2010 *A nyelvtörténeti adat és az adatközlő*. A nyelvtörténeti adat: érvény és értelmezés – konferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet. 2010. szeptember 30. – október 1.

URL: <http://www.nytud.hu/conf/nytortenetiadat2010.html>

Bakró-Nagy Marianne 2011 A „kis népek és nyelvek” jelene és jövője. *OTKA 25: Negyedszázad a tudomány szolgálatában* – konferencia. Budapest. 2011. június 23.

Bakró-Nagy Marianne 2011 A „kis népek és nyelvek” jelene és jövője. In: Szigeti István szerk. *OTKA 1986-2011. Negyedszázad a tudomány szolgálatában*. Budapest. 40-44.

Bakró-Nagy, Marianne – Sipőcz, Katalin – Forsberg, Ulla-Maija 2012 *Ob-Ugric text sources from the 19th to the 21th c. linguistically and metalinguistically*. EuroBabel Final Conference. Leiden. 2012. augusztus 23-26.

Bakró-Nagy Marianne 2012 *Terepmunka a 19. század végén (a manyisi példa)*. 17. Élőnyelvi Konferencia. Szeged. 2012. augusztus 30. – szeptember 1.

Bíró Bernadett 2009 *Action Nominal Constructions in Northern Mansi – The Valency of Action Nominal Constructions*. Babel-workshop. Bécs. 2009. szeptember 24.

Bíró Bernadett 2010 *Voice and Tense in Northern Mansi action nominals in –n*. Babel-workshop. Budapest. 2010. március. 26.

Bíró Bernadett 2010 *Az igenem kifejezése az északi manyisi cselekvésnevekben*. LingDok 14. – konferencia. SZTE BTK. 2010. november 30.

Bíró Bernadett 2011 *Csepregi Márta samən patnə xōtale māγəs šāγtiləŋ lātəŋ lāwiylanə. Az északi manyisi cselekvésnevek valenciája*. Újabb eredmények a hazai obi-ugrisztikában. ELTE BTK. 2011. február 8.

Bíró Bernadett 2012 *Action nominal constructions in Northern Mansi on the Basis of the Leipzig Questionnaire on Nominalizations and Mixed Categories*. Babel-workshop. Helsinki. 2012. március. 06.

Publikációk a projektum tematikájában:

Bakró-Nagy, Marianne 2010 „...a mint a régen élt nép élt, mi nem élünk úgy”. Egy kihalt vogul nyelvváltozatról. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a Magyar nyelv körül*. Tinta Könyvkiadó. Budapest 2010. 280-284.

Bíró Bernadett 2011 *Cselekvésnevek a manyisiban – Az északi manyisi cselekvésnevek valenciája*. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 3–33.